

**DERSAADETTE SABAH EZANLARI İLE KİRALIK KONAK
ROMANLARINA SOSYOLOJİK İNCELEME METODU İLE BİR BAKIŞ**

Maksut YİĞİTBAŞ*

Edebiyat toplumla doğmuş ve gelişmiştir. Hiç şüphe yoktur ki ait olduğu toplumdaki ya da çevresinden bir şeyler alması. ‘Sadece sanat’ benimseyenlerin dahi eserlerine baktığımızda sosyal hayata dair unsurlara rastlarız. Halktan ve sosyallikten kopuk oluşuyla eleştirilebilir Divan Edebiyatı’nın bugün cemiyetiyle iççeliği araştırmacılar tarafından edebiyat dünyasına sunulmaktadır.

Sosyoloji ve edebiyat kardeş bilim dallarıdır. Edebiyatı anlamak için sosyoloji ile ilgili olmak; sosyoloji çalışmalarında ise edebiyata başvurmak vazgeçilmezdir. Bu hususa dair Prof. Kemal Karpat şunları söyler: *“Türkiye’nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam kaynağı şüphesiz ki edebiyat olacaktır.”*¹ Edebiyat sosyolojisi, edebi eser-toplum münasebetine dayanır. Bu konuda ilk bahis 19. Yüzyılın başında Mme de Staeldir. Onun ‘Sosyal Kurumlarla Münasebetleri Bakımından Edebiyat’ adlı çalışması edebiyat sosyolojisi alanında yapılmış bir başlangıçtır. Edebiyat sosyolojisinin yöntem ve kuram seviyesine ulaşması ise Hippolyte Taine ile olur. Taine, İngiliz edebiyatı tarihini sosyolojik yönden inceleyerek ‘Histoire de la Litterature Anglosie’yi 1858’de yazar. Edebiyat sosyolojisi Taine’den sonra bir hayli gelişim göstermiş ve eleştiri sahasında ‘sosyolojik eleştiri kuramı’nın da doğuşunu sağlamıştır.

Edebiyat sosyolojisi inceleme metodu günümüzde önem kazanan inceleme yaklaşımıdır. Yazımızda bu inceleme metodunu kullanarak Atilla İlhan’ın ‘Dersaadette Sabah Ezanları’ ile Yakub Kadri Karaosmanoğlu’nun ‘Kiralık Konak’ adlı eserlerini karşılaştırmaya çalıştık. Bu romanları seçmemizde, konu edindikleri olayların dönemin gerek sosyal, gerekse siyasi yapısıyla iççeliği önemli rol oynadı. Sosyolojik ve edebi perspektiften bakılarak ele alınan her iki roman, bize zengin verileriyle benzer çalışmalar için şevk verdi.

DERSAADETTE SABAH EZANLARI

I-Konunun Edebi Haritası:

1-Mekan-Zaman:

Dersaadette Sabah Ezanları’nda zaman Mayıs 1909-1920 tarihlerini kapsar. Roman 1919 tarihli bölümle başlar. İkinci bölümde 1909’daki 1919 ile ilintili zaman dilimine geçilir. Son olarak İzmir’in işgal tarihini esas alan bölüm yer alır. Mekanlar

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ Kemal Karpat, Türk Edebiyatında Sosyal Konular, Varlık Yayınları, İstanbul 1962, s.10.

ise bu zamanla ilgilidir. 1909 tarihli bölümde mekan Selanik merkezlidir. Bu arada Abdi Bey'in Paris'teki tahsil, sefahat ile İttihat ve Terakki Cemiyetine dahili de anlatılır. 1919 ve 20 tarihli bölümlerde ise İstanbul merkezli mekan söz konusudur.

2-Başlıca Karakterler:

Abdi bey:

Selanik'te yaşayan Türklerden Halıcızadeler lakaplı zengin bir ailenin çocuğudur. Abdi bey; kısa boylu, zeki fakat sefih biridir. Kısa boylu oluşu küçüklüğünde ve olgunluk döneminde kendisi için üzücü, başkalarının da alay konusu olur. İlkokul çağlarında arkadaşları:

“Bacaksız Abdi
Dolmayı kaptı
Dolma sıcağı
Ağzını yaktı”²

diyerek onunla alay ederler. Romanda şehvet düşkünü olarak karşımıza çıkan Abdi bey, bu ihtirasını daha ziyade Yahudi komşuları Rosa ile telafiye çalışır. Babası oğlunun çapkınlıklarını duyunca onu tahsil için Paris'e gönderir. Fakat Abdi bey Ulum u Siyasiye tahsili için gittiği Paris'te sefih isteklerini tatminden başka bir de İttihat ve Terakki Cemiyetine katılır. Paris dönüşü ailesi tarafından Alaman Ziya bey'in kızı Neveser ile evlendirilir. İttihat ve Terakki üyeliğine ailesinin Selanik'teki aile nüfuzu ve zenginliği eklenince kısa sürede cemiyet içinde önemli bir konuma ulaşır. Mütareke üzerine diğer İttihatçılar gibi savaş suçlusu durumuna düşer. Bundan dolayı evini öteden beri ihmal ettiği gibi, tutuklanma endişesi üzerine eski Yahudi komşuları Rosa Mirzahilerde ikâmet etmeye başlar. Bunda korkusunun payı olduğu gibi sefahat merakının da rolü vardır. Çünkü Rosa'nın kocası Leon Mirzahi evinde durmadığı gibi Rosa'nın kızı Raşel de oldukça serpilmiştir.

Neveser:

Almanya'ya olan muhabbetinden dolayı Alaman Ziya bey diye tanınan bir babanın kızı olan Neveser, içli ve duygusal bir kızdır. Schwester Magda adlı bir mürebbiyenin elinde, dönemine göre modern biri olarak Alman kültürüne göre yetiştirilir. Güzel bir kız oluşu erkeklerin dikkatini celbetmesine neden olur. Kendisini ilk seven ve ona aşk şiirleri yazan Münif'in gençlik aşkına cevap vermez. Nüfuzlu bir aileye mensup, itibarlı bir siyasi kimliğe sahip olan Halıcızadelerin oğlu Abdi bey'e eş olmayı tercih eder. Bu evlilikte, Abdi Bey'in Paris'te bulunmuşluğu, İttihat ve Terakki'ye üye oluşu ile mürebbiyesi Magda'nın da destekleyici tavsiyeleri önemli rol oynar.

* İmla kuralları konusunda romanlardaki imlalar dikkate alınmıştır.

² Atilla İlhan, Dersaadette Sabah Ezanları, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1988, s.23.

Ancak Abdi beyle evlenen Neveser, bu evliliğin ilk gününde hayal kırıklığına uğramıştır. Bu nedenle ruhen yıpranır ve çok sürmeden dönemin ince hastalığı vereme yakalanır. Aradan geçen zamanla birlikte Selanik'in Yunanlılara terki üzerine, kocasıyla İstanbul'a yerleşen Neveser, kocasınca daima şehvet uğruna ihmal edilir. Kardeşi Ahmet'in Almanya'da tıp tahsilini tamamlayarak yurda dönüşü ile kardeşinin arkadaşı Münif Sabri dünyasına girer. İlk ve gerçek aşkı Müfit'te bulur. Ancak gizli görev ile Milli Mücadelenin içinde olan Münif, çok geçmeden şehit edilir.

Münif Sabri

Münif Sabri, sarışın, şair mizaçlı ve milliyetçi bir gençtir. Neveser'in kardeşi Ahmet ile feyziye idadisinden arkadaş olan Münif, bu esnada Neveser'i sever. Ona Cenab'ı takliden aşk şiirleri yazar. Neveser'in Abdi bey'le evlenme durumu belirince, ona sevgisini belirtip Abdi beyle evlenmemesini, bunun kendisine mutluluk getirmeyeceğini söyler. Ancak Neveser onu azarlar ve Abdi beyle evlenme fikrinden vazgeçmez. Münif ise Nevesere olan aşkını kalbine gömer.

I. Dünya Savaşı yıllarında iki yıl Teşkilat-ı Mahsusa'da (istihbarat Dairesi) hizmet eder. Bu arada Seddülbahir'de ayağından yaralanır. Savaş bitiminde ise istihbarat hizmetiyle Anadolu Müdafaa-yi Hukuk'ta görev yapar. Arada Birlik Gazetesine yazılar yazar. Savaş sonrası Almanya'dan tahsilini tamamlayarak yurda dönen Ahmet'le liseden kalan dostluğunu sürdürür. Bu yolla tekrar Neveser'i görür, hisleri depresir ve kısa sürede birbirlerini ölesiye severler. Neveser'e Milli mücadele hassasiyetini iletir: "*Harp bitmedi Neveser, gayr-i muayyen bir zemine intikal etti. Vatanı hasm-ı biamanına suhuletle terketmek bize yakışmaz! Şerait ne kadar aleyhimize tecelli ederse etsin vuruşmak azmindeyiz.*"³ Münif, Neveser ile hayatlarının ikinci baharını yaşayacakken şehit edilir.

Roza Mirzahi

Halicizadelerin Selanik'te komşuları Yahudi ailesi Barzılayların kızıdır. Babası Mişon Barzılay, uzun yıllar yeniçerilerin elbiseleri ile ilgili bir hizmette, saraya yakın ailenin son mensubudur. Rosa'nın annesi ise Grasio Barzılaydır. Bu kadın "*kaşlı gözlü, gerdanı kat kat takıştırmayı sever, altın dişi ve kahkahası bol bir kadıncağız...*"⁴dır. Rosa'nın Mirzahi lakabı kocası Leon Mirzahi'den gelir. Şehvetperest, duygusuz ve hayatı maddeden ibaret gören biridir. Rosa komşu çocuğu olan Abdi beyle çocukluklarından itibaren sevişirler. Bu kocasının işi nedeniyle sık sık seyahate çıkmasından dolayı evliliğinden sonra da devam eder. Kızı Raşel'i de kendisi gibi yetiştirir.

³ İlhan, a.g.e., s.318.

⁴ İlhan, a.g.e., s.127.

Schwester Magda

Nevreser iki yaşında iken Ziya bey bu kadını Münih'ten getirtir. Nevreser ve Cemil'in yetişmesinde büyük rol üstlenen Magda onlara Almanca öğretir. Daha sonra Almanya tesirinde kalan Cemil tıp tahsili için dilini bildiği Almanya'yı tercih edecektir. Nevreser'in Abdi bey ile evliliğinde de rolü olan Magda, Abdi bey'in alafrağa oluşundan ve tahsilini Avrupa'da yapışından dolayı Nevreser'e onu tavsiye eder.

(Alaman) Ziya bey

Almanya'da bulunmuş ve kuvvetle bu ülkenin tesiri altında kalmış biridir. Ziya beyin evinde, mürebbiye olarak Almanya'dan getirttiği Magda'nın desteği ile Alman kültür ve hayatının etkileri görölür. Böylece kendisine 'Alaman' lakabı takılır: *"Mahalle komşularına bakılırsa, evin içi zaten Almanya, elmalı Alman çörekleri, Bavyera şarapları, cilt cilt kitaplar vs. Bunlara Ziya bey'in elinde olmaksızın muhaverelerine kattığı Almanya anıları eklenirse, Selaniklilerin ona Alaman Ziya bey adını takması yadırganır mı?"*⁵

3-Olay Örgüsü:

Selanik'te halıcılıkla nam almış Halıcızadeler, şehrin nüfuzlu ailelerindedir. Ailenin tek varisi (Bacaksız) Abdi beydir. Ailenin varlıklı oluşu ve devrin şehir halk yapısından ötürü gayri müslimlerle yakın temastadırlar. Çapkın bir kişiliği olan Abdi, bu durumdan faydalanarak komşuları Barziyaların kızı Rosa ile yasak aşk yaşar. Ayrıca diğer çapkınlıklarıyla dillere düşer. Babası İsmail bey onu Paris'e gönderir. Paris'te Abdi bey, Ulum u Siyasiye tahsili görecektir. Fakat Paris'e gidince Abdi bey, okuldan ziyade sefahate devam eder. Bu arada birer Jöntürk olan İttihad ve Terakkicilerle temasa geçerek cemiyete katılır.

Uzun süre kaldığı Paris'ten yurda döndüğünde Abdi beyi babası İsmail bey hemen evlendirme yoluna gider. Aday olarak ise Alaman Ziya beyin kızı Neveser münasip görölür. Çünkü Neveser güzel ve modern bir kızdır. Neveserin kardeşi Ahmet bu evliliğe karşı çıkar. Neveseri seven Münif Sabri, Abdi bey hakkında onu uyarırssa da Neveser bu konuda ikna olmaz. Kısa süre içinde evlenirler. Halıcızadeler Neveseri beğenir ve çok sürmeden konağın gözdesi yaparlar. Ancak Neveser kocasında kendi duyarlılığını bulamaz. Bu nedenle büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Evlilik Abdi beyi hiç değıştirmez, sadece iyi biri ile evlendiğine inanır ve gayr-ı meşru münasebetlerine devam eder. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile Selanik yurttan ayrılır. Böylece Türkler ve Yahudilerin bir kısmı İstanbul ya da İzmir'e göç ederler. Savaş sonrası Abdi bey bir İttihatçı olarak savaş suçlusudur. Bu nedenle gözden uzak olmayı yeğler. İstanbul'a göç eden eski komşuları Rosa Mirzahilerde kalır. Nasıl olsa Rosa'nın kocası Leon yine iş gezisindedir.

⁵ İlhan, a.g.e., s.182.

Neveser, Almanya'da tahsilini tamamlayarak yurda dönen kardeşi Ahmet ile biraz teselli bulur. Ahmet'in gelişiyle Münif Sabri ile de görüşen Neveser, eski aşığının sevgisine karşılık verir. Çok geçmeden birbirlerinden ayrılmazlar. Ahmet Almanya'da sosyalist bir genç olmuştur. İşçi hareketlerine katılır. Münif ise Anadolu'daki millî mücadeleye İstanbul'dan istihbarat sağlamaktadır. Münif'in bu gayretleri işgal kuvvetlerince anlaşılır ve çok sürmeden vurulur. Münif Sabri'nin şehadeti hayata yeniden başladığına inanan Neveser'i yıkar. Bu arada, Abdi bey yarı sefih yaşamını sürdürmektedir.

I. Nesnel Harita

Selanik 1492'den itibaren İspanya'dan, Portekiz'den, İtalya'dan, Ortadoğu, Avrupa'dan hatta Rusya'dan gelen güçlerle 20. Yüzyılın başına kadar, en az 400 yıl boyunca Avrupa'da Musevilerin toplu olarak yaşadıkları en önemli merkezlerden birisi olmuştur. 20. Yüzyıla girerken Selanik Musevileri şehrin toplam nüfusunun yarısını oluşturur.⁶

31 Mart'ta vuku bulan ayaklanmaya İttihad ve Terakki Cemiyetinin merkezi olan Selanik'ten tepki gelir ve bir ordu hazırlanarak İstanbul'a gönderilir. Hareket Ordusu denen bu kuvvetin komutanı Mehmet Şevket Paşa, kolağası ise Mustafa Kemal'dir. II. Abdulhamit tahttan indirilir ve onun yerine V. Mehmet Reşat getirilir. 1911'de Trablusgarp İtalyanlarca işgal edilir. I. ve II. Balkan Savaşları olur. Doğu Trakya dışında tüm Balkanlardan ayrılırız. Aralık 1912'de Balkan Savaşlarının neticeleri görüşülürken İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerince tarihi Bab-ı Ali baskını gerçekleştirilir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülür. Sadrazam Kamil Paşa istifa ettirilerek yerine ittihatçı Mehmet Şevket Paşa getirilir. Böylece memlekette ittihatçı diktası yaşanır. Çok geçmeden I. Dünya Savaşı patlak verir. Savaşa Enver, Talat ve Cemal Paşaların Almanya taraftarlığından dolayı Almanya safında katılır ve mağlup oluruz. Ülke işgal kuvvetlerince zapt edilir.⁷

II. Edebi Ve Nesnel Haritanın Karşılaştırılması

Dersaadette Sabah Ezanları'nda romandaki olay örgüsü ile dönemin toplum ve siyasi hayatı iç içe bir yapı arzeder. Hemen her kısmın başında bir gazete haberi ya da bir beyanat mevcuttur. Bunlar birer vesika mahiyeti taşırlar: "...Masonların özellikle İtalyan masonlarının bizi manen destekledikleri bir gerçektir. İki İtalyan locasının..., Manyasizade Refik bey Paris'te yayınlanan *Le Temps* gazetesinde demeci 20.08.1908."⁸

Abdi beylerin Selahik'te Yahudi komşuları Barziyaların Rosa'sı kocası ile İstanbul'a göç eder. Çünkü Yunanlılar Selanik'te yabancılara Osmanlı müsamahasını göstermez. Romanda bu şekilde yer alan bu göç olayı tarihi

⁶ Orhan Türker, "Selanik Musevileri", Tarih ve Toplum, Aylık Ansiklopedik Dergi, İtetişim Yay., Nisan 2000, S.196, s.39

⁷ Türk Ansuklopedisi, MEB., Ankara 1976, s.52-63.

⁸ İlhan, a.g.e., s.119.

vesikalarla örtüşür: “Trakya’da Yahudiler yaşar. Yunanlılar onlara da dostça davranmaz ve bunlar da İstanbul’a göç edenlere katılırlar. Bunu Türkiye’ye Amerikan mandacılığı söz konusu olduğunda Türkiye’ye gelen ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol şöyle kaydeder ‘Yunanlılar hem emperyalist emellerin izlerini açığa çıkarıyorlardı, hem de Trakya’da Yahudilere yaptıkları eziyetle başka milletlere karşı tutumlarında ehil olmadıklarını kanıtlamışlardı.’ Bristol ‘War Diary’ 25 Mayıs 1919.”⁹

Neveres’in Almanya’dan gelen kardeşi Ahmet, bir sosyalisttir. İstanbul’da işçi hareketlerine ve grevlerine katılır. İşçilerle toplantılar yapar. “O gün yalnızdılar (Münif ile Neveser) Ahmet Ziya tersane amelesinin ‘ictimaina’ gitmiş, gelmiyor. Kırk gündür ‘yevmiyelerini’ alamayan işçiler ‘galeyan’ halindeymiş, işi bırakacaklar...vs. Ahmet Ziya’nın amacı işçileri ‘firkaya’ kazanmak...”¹⁰

1908’de II. Meşrutiyet ve hürriyetin ilanı ile beraber Selanik’te sosyalist fikirler ve işçi hareketleri fakir Museviler arasında epey taraftar bulmuştur.¹¹ Benzer hareketler daha sonra Türk işçileri ve bunları destekleyenlerce de yapılır. Mütareke yıllarında gelişen Sosyalist Parti bir çok grev yaptırır: “29 ve 30 Ekim’de iki günlük bir grev yapıldı. İki günlük grevden sonra dahi şirket, işçilerinin dertlerine çözüm getirmede.”¹²

IV. Mesaj

Atilla İlhan Dersaadette Sabah Ezanları romanıyla 1909-1920 tarihleri arasında İstanbul başta olmak üzere ülke sınırları içinde yer alan Selanik’te yaşananları gözler önüne sermektedir. İyi kurgulanmış, dikkat çekici bir olay örgüsü içinde 1909-1920 arasında yer alan bir çok tarihî devreyi insanların psiko-sosyal durumları ile sunar. Bu devirlerde kişiler arası diğer bir deyimle nesiller arası çatışmalar, siyasî hesaplaşmalar romanda sosyolojik boyutları açısından dikkat çekici halde sunulmuştur. Yazar bunlara, tarihî vesika niteliğindeki gazete haberlerini ve evraklarını romanda kaydederek objektiflik sağlamaya çalışmıştır. Yer yer objektif, yer yer alaylı, ironik bir dille Atilla İlhan bize devir-dönem ve tarihî olaylar ışığında irdeliyor.

KİRALIK KONAK

I. Romanın Edebi Haritası

1-Mekan-Zaman

Kıralık Konak’ta olay örgüsünün yaşandığı zaman 1909-1915 yılları arasındır. Bu zaman ağır seyirde görülür. Olay örgüsü 1909-1910 yıllarında Naim Efendi’nin Cihangir’deki konağında başlar ve Büyükkada, Çemberlitaş, Şişli, beyoğlu

⁹ Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul, İletişim Yay. 3. Baskı, İstanbul 2000, s.87.

¹⁰ İlhan, a.g.e., s.302.

¹¹ Orhan Türker, A.g.m., s.40.

¹² Criss, a.g.e., s.137.

ve Pangaltı gibi mekanlarda vuku bulur. Ancak hadiseler daha ziyade Cihangir ve Şişli'de cereyan eder. Arada Paris de mekan olarak anılırsa da reel bir mekan olarak görülmez.

2- Olay Örgüsü

Emekli bir Osmanlı nazırı olan Naim Efendi, ailesi ile birlikte Cihangir'deki konağında yaşamaktadır. Kızı, damadı ve torunlarından müteşekkil bu ailede başlıca problem torunu Seniha'nın tatmin olmaz ruhudur. Naim Efendi müşfik bir kişi olup, damadı haricinde kızına ve torunlarına hassaten Seniha'ya düşkün biridir. Ancak Seniha, dedesiyle birlikte ebeveynlerinin de aşırı ilgisinden dolayı dediğim dedik, havai karakterli bir kız olmuştur. Buna bağlı olarak çok çeşitli tavır ve hislerle konakta dikkat çekici bir odaktır.

Aradan geçen zaman ve genç kızlık hayalleriyle birlikte Seniha'da değişiklikler olur. Değişimde Cemil'in dostu olmasıyla konağa müdavim olan Faik Bey'in de rolü vardır. Uzun yıllar Avrupa'da bulunmuş Faik Bey, alafrangalığı özümsemiş bir gençtir. Bu haliyle kısa sürede Seniha'nın dikkatini çeker. Seniha, kendini gerçekten seven santimentalist aşığı, büyük halasının oğlu Hakkı Celis'e yüz vermez. Faik'le münasebetini Büyükkada sefasından sonra daha da ilerletir. Çünkü adada büyük inkılap yaşamıştır. Celis, Seniha'ya olan aşkı ve hayalleri ile baş başa kalır. Seniha'nın Büyükkada'da Faik Beyle yaşadıkları dillere dolanır ve Naim Efendiler bir çok imzasız mektup alırlar. Naim Efendi madden ve manen bu hadiseden olumsuz etkilenir. Seniha, Faik Beyden batının hayatını ve eğlence dünyasını öğrenir. Böylece kendinde Avrupa sevdası oluşur. Bu emeline kavuşmak için çeşitli vasıtalar arar ve kısa sürede elde eder. Bir gün habersiz Avrupa'ya kaçar. Dönüşte kendisi ve her şey değişmiştir. Celis orduya yazılır, şehit olur. Naim Efendi hıçkırık müzmini bir hastadır. Çok geçmeden kendisi de İstanbul sosyetesine güzel bir gönül dostu oluverir.

2-Başlıca Karakterler

Seniha

Naim Efendi'nin torunu olan Seniha, Servet Bey gibi alafanga hayata taklitten öteye gitmeyen özentisi içinde bir baba ile pasif karakterde bir annenin kızıdır. Annesi olan Sekine hanım, ismi ile müsemma bir kadındır. Sükuneti silik bir şekilde tezahür eder. Romanda ilk olarak on dokuz yaşlarında beliren Seniha, dolgun ve beyaz vücutlu güzel bir kızdır. değişken seyyal bir halet-i ruhiyeye sahiptir. Maddeperest, sefahat ve gösterişe düşkün, bir o kadar da aile mefhumundan uzaktır. Faik Bey onu Hakkı Celise açık yüreklilikle bir keresinde şu şekilde tanıtır: *"Canlı şeylerin hiç birisini sevmez. Ne insan, ne köpek, ne kedi, ne civciv. Sevdiği şeyler hep kumaş, taş, boya, rahat ve muntazam odalar, araba, kundura ve kumaştır. Bütün bunları kendisine temin eden adam nazarında bir ilah kesilir, zira bu adam bütün*

taptığı putları avucunun içinde getiren harikulade bir mahluktur."¹³ Faik Beyle evlenmemesinin ve zengin bir koca, daha ziyade bir mebus ile evlenme isteğinin temelinde bu yatar. Seniha başlarda evlilik hususunda bu kadar ileri gitmeyecek bir kız karakterindeyken bu merhaleye gelmesinde itirafı yapan Faik'in payı büyüktür. Aşkıyla Seniha'ya bir şey veremeyen, Paris'te ahlak sükutuna onu yuvarlayan da odur.

Romanın sonlarına gelindiğinde artık Seniha düşmüş bir kadındır. Üstelik bunun kendisi ve ailesi de farkındadır. Babası bu durumdan istifade ile harp zenginleriyle ortaklık kurar. Seniha ise artık zengin bir koca bulamayacağını, daha doğrusu iyi biri ile evlenemeyeceğinin farkındadır. Affı için ayaklarına kapandığı Celis, onu reddederek şehadeti tercih etmiştir.

Naim Efendi

Sultan II. Abdulhamit'in Evkaf nazırlarından olan Naim Efendi bir İstanbul efendisidir. Redingot giyim döneminin insanı olan bu zat, şahsında ailesine karşı zaafı olan biridir. Uysal, içine kapanık, çekingen ve bağımlıdır. Yaratılışında olan bu hususiyetleri yaşlılık devrinde kendisini hem alil hem de muhtaç duruma düşürmüştür. Romanda bu yönleri ile en acınacak bir tip olan Naim Efendinin zaaf ve hataları romancı tarafından adeta unutulur ya da affettirilir. Naim Efendi, torunu Seniha'ya bağlılığından kaynaklanan bütün bu hallerini bildiği halde ona olan bağlılığından kendini bir türlü alamaz.

Hakkı Celis

Naim Efendi'nin yeğeni olan Hakkı Celis, hassas ruhlı ve şair mizaçlı bir gençtir. Sarı benzi ve saçları ile Servet-i Fünun kahramanlarını, santimental tiplerini andırır. Zaten kendisi Fransız romantiklerini okur ve Fikret, Cenab tarzı şiirler yazar. Belli bir işi olmayan Celis, günlerini Seniha'ya aşk şiirleri yazarak, hülyalar kurup Valery, Claudel gibi şairleri okumakla geçirir. Seniha'nın çevresinde bulunmaktan zevk duyar, Seniha kendisine 'çocuk' dese de. Faik Bey'in ortaya çıkışı ve Seniha'yla yaşadıkları onu Seniha'dan soğutur. Boş kalan ruhunu 'ölüm adamı olmak'la tatmin eder. Orduya yazılır ve Çanakkale'de şehit olur. Ancak bu şehadet intiharı andırır. Şehit oluşunu Seniha'ya bir subay şu şekilde naklederler: "*...pek çok kahramanca ölenler gördüm. Fakat bu, büsbütün başka bir şeydi. Biri omuzunda biri de ta göğsünün ortasında üç yarası vardı, vurulurken görmedim, lakin görenler söylüyorlar, o gün Anafartalarda ilk süngü hücumunu yapanların arasındaymış. Kurşunu ilk defa sağ omuzundan yemiş, hiç sesini çıkarmamış, bir saniye bile tevakkuf etmemiş, derhal silahını sol eline almış, yürümüş bu sefer omuzundan vurulmuş ve yere yuvarlanmış. Fakat çok geçmeden bir de bakmışlar ki iki kollarını göğsü üstüne kavuşturmuş, düşe kalka koşanların arasından geliyor. İşte zannederim o sırada son kurşunu yemiş.*"¹⁴

¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, (Yayına Haz.: Atilla Özkırımlı), İletişim Yay. İstanbul 1992, s.203.

¹⁴ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.230.

Faik Bey

Yirmi beş yaşlarında bir delikanlı olan Faik tam bir alafrangadır. Ancak onun alafrangalığı romandaki Servet beyinkine veya Meftun Beye benzemez. Faik Bey uzun yıllar Avrupa'da bulunmuş ve Avrupa adab-ı muāřeretini, özellikle kadınlarını, kısacası daha ziyade sefahate yönelik hayatını iyice bilmektedir. Yakışıklı, kıvrak zekalıdır. Seniha'ya açık olmayacağını sanır, fakat cazibesine kendini elinde olmadan kaptırır. Alafranga vasıfları ve Avrupa tecrübesi Seniha'yı kendine bağlamakta önemli etkenler olur. Ancak maddi yönden Seniha'nın arzuladığı ölçüde olmayışı ve makam, mevki sahipliğinden yoksunluğu Seniha ile evliliğine engel teşkil eder.

Faik Bey, Seniha'nın fitratında olan maddi ihtirasları galeyana getirmeyi başarır. Seniha'da doğan Avrupa sevdası Paris'e kaçışı ile hayata geğer. Faik Bey de Brüksel elçiliğinde elde ettiği bir katiplik ile Avrupa'ya gider. Paris'i buluşmaları için mesken yaparlar. Bu hadise Naim Efendi ve en çok da Hakkı Celisi sarsar. Naim Efendi müzmin bir hıçkırığa mübtela olurken Celis de 'ölüm adamı olmaya' karar verir. Askere kaydolur. Naim Efendinin damadı Servet Bey olanlardan Naim Efendiyi sorumlu tutar ve bunu bahane ederek alafranga hayat sürmesine uygun şişli'de bir apartmana taşınır.

Nihayet Seniha İstanbul'a döner. Fakat artık giden Seniha gibi değil, bambaşka biridir. Fiziği ve ruhu ile o düşmüştür. Faik ile önceden de evlenmeyeceğini belirten Seniha, zengin bir koca aramaya başlar. Savaş başlamıştır. Ülke büyük bir kıtlık ve sıkıntı yaşar. Ancak Servet Beyin şişli'deki dairesinde savaşın ağır şartları hiç hissedilmez. Üstelik eğence ve benzeri etkinliklere sahne olur. Servet Beyin harp zenginleriyle ortaklığı yabancı devlet subayları ile diyaloğu bunda önemli rol oynar. Seniha'nın varlığı bunların temelinde yatarsa da Servet Bey için bunun bir ehemmiyeti yoktur. Faik Bey bütün bu olanlardan kahrolur. Ancak bohemi hayatını ısrıpla da olsa sürdürür.

Servet Bey

Servet Bey Naim Efendi'nin damadıdır. Her yönüyle alafrangadır. Yazar onu bize yaptığı işle birlikte şöyle tanıtır: "...*Duyunu umumiye müfettişlerinden Servet Bey Müslümanlıktan ve Türklükten nefret eden bir kazasker oğludur. Aldığı terbiye ile yaşadığı muhit birbirinin aksi olan her insan gibi Servet Bey de daimi bir ihtilaç, daimi bir isyan içinde yaşar...*"¹⁵ Servet Bey roman boyunca menfi hareketlerle kendini yansıtır. Kayınpederi Naim Efendiden nefret eder. Çocukları Seniha ile Cemil'in gayr-ı millî ve örfi tüm davranışlarını hoş karşılar. Bu hali sonunda kızının güzelliği ve cazibelerinden kaynaklanan iş ortaklıklarına kadar kendisini alçaltır.

¹⁵ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.25.

Madam Kronki

Lehistanlı bir mürebbiyedir. İstanbul'da mürebbiyelik nedeniyle bulunur. Seniha ile Cemil'in yetişmelerinde, alafangalıklarında ve Fransızca öğrenmelerinde onlara en büyük yardımcıdır. Seniha'nın kürk, mücevher ve zengin koca hevesi kendisinin yarı yalan, yarı doğru yaşadıklarıyla oluşmuş ve hayatı bunları elde etmeden ibaret görmesine neden olmuştur. Bu yönüyle karşımıza menfi biri olarak çıkar.

II. Nesnel Harita

Romanda 1909-1915 yıllarında yaşananlar telmihlerle ya da çok zayıf olarak nakledilir. Bu dönemde bir çok tarihi hadiseler olmuştur. II. Abdulhamit'in halli, I. ve II. Balkan Savaşları, Balkanlardan göçler, I. Dünya Savaşı ile İstanbul'a gelen Alman subayları vardır. Subaylar Türk ordusunun teçhizat ikmâli ve harp eğitiminde bulunurlar. 1915'te müttefik kuvvetlerin Çanakkale'ye hücumu söz konusudur. Amaç Çanakkale'den geçerek İstanbul'u işgal etmektir. Böylece savaş kısaltıp veya en azından bu yoldan Rusya'da patlak veren Bolşevik İhtilalini bastırmak için Çarlık yönetimine destek vermektir.¹⁶

III. Romanın Edebi ve Nesnel Haritasının Karşılaştırılması

1909-1915 Türkiye'nin yaşadığı en sıkıntılı evrelerdir. II. Abdulhamit tahttan uzaklaştırılmış, Trablusgarp işgal edilmiş, Balkan toprakları iki Balkan savaşı ile çoğunluğunca kaybedilmiştir. Dünyün azınlığı olan Bulgar, Rum ve Arnavutlar Osmanlı devletine zor anlar yaşatmaktadırlar. Romanda yer yer bu konulara değinilir. Romanda Servet Bey, II. Abdulhamit'in tahttan indirilişini, Hakkı Celis Balkan göçmen ve savaşının yaralılarını, Faik Beyin babası Kasım Paşa Trablusgarp Savaşından bahsederler. Bab-ı Ali olayı, Meclisin kapatılışı ve sadaretin değişeceği Belkıs Hanımın ağzından Seniha'ya nakledilir: "...Senihacığım seninle vedaya geldim. Yarından sonra Paris'e gidiyoruz... Biliyorsun ya mebusanı kapattılar. Birkaç güne kadar zannederim Kamil Paşa sadarete geçecekmiş. Bey 'o zaman halimiz yaman olacak!' diyor. Ortalık da o kadar karışmış ki...Daha ziyade karışacakmış...İster istemez harp olacak diyorlar..."¹⁷ Belkıs Hanımın harp dediği I. Dünya Savaşı olup, çok geçmeden başlayacaktır. Hakkı Celis bu savaşa katılıp Çanakkale Savaşlarından olan Anafartalarda şehit düşecektir.

IV. Mesaj

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu romanıyla bizlere Tanzimat, Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı nesillerini, aralarındaki kuşak çatışmasını gözler önüne serer. Bu çatışma romanda bilfiil görüldüğü üzere örf, millet ve yaşayışta kendini gösterir.

¹⁶ Türk Ansiklopedisi, s.172-192.

¹⁷ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.129.

Tarihi gerçeklerin ışığında, onlarla ilintili olarak bunu bizlere sunan yazar, romanda tarafsız olmamış ve kendince doğruları nakletmekten kaçınmamıştır: “*İstanbul’da iki devir oldu. Biri İstanbulin, diğeri redingot devri... Osmanlılar hiçbir zaman bu İstanbulin devrindeki kadar zarif, temiz ve kibar olmadılar. Tanzimat-ı Hayriye’nin en büyük eseri İstanbullini İstanbul Efendisidir...*”¹⁸ Dönem hakkında bu şahsi görüşler karakter tahlillerinde de kendini gösterir.

Romanda ideal bir tip çıkmaz karşımıza Yakup Kadri, devrin ve insanının psiko-sosyolojik portresini çizer. Tarihin ışığında devirler ve kuşakların çatışmasını sezdirmeye çalışır

HER İKİ ROMANIN KARŞILAŞTIRILMASI

I. Romaların Edebi Haritaları

1-Zaman-Mekan

Kıralık Konak 1909-1915 tarihlerini içerir. Dersaadette sabah Ezanları ise 1909-1920. Kıralık Konak’ta zaman mefhumu siliktir. Hiçbir kısım ya da bölüm başında tarih söz konusu değildir. Bu durum romanın içinde de aynıdır. Bununla birlikte roman içinde tarihi hadiselerin başlangıcı, nasıllığı ve sonucu hakkında da somut bilgiler yoktur.

Dersaadette Sabah Ezanları’nda ise daha belirgin zaman söz konusudur. Tarihler bölüm başlarında yer alır. Tarihi hadiseler neden ve sonuçlarıyla gözler önüne serilmiştir.

Her iki romanda asıl mekan İstanbul’dur. Ancak Dersaadet’de Selanik de önem arzeden hadiseler mekan olur. İki roman için ortak olan bir diğer mekan ise Paris’tir. Dersaadet’de Abdi Bey, Kıralık Konak’ta Seniha Paris’e giderler ve ikisi de orada sefihçe bir yaşam sürerler.. Ancak Paris’e gitme nedeni olarak her iki kahraman için eğitimdir. Ayrıca Dersaadet’deki mekan tasvirlerinin Kıralık Konak’taki mekan tasvirlerinden daha fazla olduğunu belirtelim.

II. Başlıca Karakterler

İki romanda da benzer ve zıt karakterler vardır. Bunların zıtlık ve benzerlikleri şöyledir:

Neveser-Seniha

İki zıt karakter olarak karşımıza çıkan iki romanın kadın kahramanları şu hususiyetleri ile birbirlerinden ayrılırlar: Neveser hassas, duygulu ve şiiri seven biridir. Aşkta duyguyu esas alır. Madde onun için aşktan sonra gelir. Hassas yapısından kaynaklanan bir rahatsızlığı olur; verem. Abdi Beyle evlenir ancak duygu bakırlığını kaybetmez. Bu nedenle kendisini gençlik çağından beri Münif’e aşkını hiç el değmemiş şekilde sunar.

¹⁸ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.20.

Seniha ise maddeperesttir. Aşk onun için yoktur. Mutluluk maddeyle ve mevkiyle gelirse gelir. Duygusallıktan uzaktır. Duygusallığın ölçütlerinden olan şiirden hoşlanmaz. Hakkı Celis'in okuduğu şiirlere kulak bile asmaz. Faik Beyle yaşadıkları bütün aşk oyunlarına rağmen onu sevmez. Çünkü kendisine maddi gelecek vadedecek makam ve servete sahip değildir.

Seniha ile Neveser'in tek ortak yönleri Avrupa merakıdır. Neveser Abdi Beyi Avrupa'da tahsil görmüş diye tercih eder. Seniha da Faik Beyi Avrupalı gibi olduğundan benimser.

Hakkı Celis-Münif Sabri

Romanların iki ortak karakteri ise Hakkı Celis ile Münif Sabri'dir. Her iki kahraman da romanların baş kadın kahramanlarını severler. Fakat ikisi de aşklarına müspet cevap alamazlar. Bundan dolayı Celis savaşa katılıp şehit olurken, Münif de savaşa katılır önce gazi sonra şehit olur. Ancak şu da var ki Celis savaşa, Seniha'dan boşalan kalbini ölümlü tatmin için katılır. Münif ise vatan aşkıyla katılır. Celis şehit olur. Çünkü Seniha'nın iyi hasletleri tükenmiştir. Münif gazi olur, çünkü Neveser'in manası ve kalbi mevcuttur. Bu nedenle Münif ile Neveser tekrar birleşirler. Münif sonra şehit olur.

Münif ve Celis'in iki ortak yönlerinden bir diğeri ise şair olmalarıdır. İkisi de iki Servet-i Fünun aşğını andırır mizaç ve hassasiyettedirler. Sevgililerine şiirler yazarlar.

Faik Bey-Abdi Bey

Faik Bey ile Abdi bey her iki romanın iki ortak, benzer konumlu kahramanlarıdır. İkisi de kumarı sever. Aşkta ise Abdi bey cinselliği, Faik Bey parayı esas alır. Duygusallıkla ilgileri azdır. Faik Bey daima zengin bir dulla evlenme sevdası taşır. Ancak Seniha'yı gerçekten sever. Her iki erkek kahraman da Avrupa'yı görmüş, orada bulunmuş ve alafrangalığı benimsemişlerdir. Akıbetleri sefahat ve itibar kaybediş yönünden benzerdir.

Mürebbiyeler

Mürebbiyeler bazında da romanlarda benzerlik mevcuttur. Her ikisi de yabancıdır. Dersaadet'de Schwester Magda bir Alman, Kiralık Konak'ta Madam Kronki ise bir Lehlidir. Magda çocuklara Almanca, Kranki ise Fransızca öğretir. İkisi de çocukları alafanga hayata teşvik eder. Millî kültürden yoksun eğitim ortak hareketleridir.

Ziya bey-Servet Bey

Her iki kahraman da iç güveyi olup, batı hayranlığına sahiptirler. Eşleri kendilerine göre siliktirler. Kendileri onları bu duruma düşürmüştür. Ancak Ziya beyin Almanyaya merakı, Servet Beyin ise bütün Avrupa'ya muhabbeti vardır. Ziya beyin hayatı Servet Beyinki gibi gelişme ve alçalış göstermez.

III. Olay Örgüsü

İki romanın olay örgüsü de benzer ve farklılıklar taşırlar. Dönem, aşk ve kahramanlar yönünden özdeş olmalarına rağmen kahramanların hadiselerle müdahil oluşlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Dersaadet’de sosyal ve siyasî hadiseler olayların seyrini etkiler. Kiralık Konak’ta ihtiras ve aşklar kahramanları değiştirir ya da olaylara etkili kılar. Aşklar ve sonuçları romanların diğer bir benzerliğidir.

Olay örgüsü yönünden Dersaadette Sabah Ezanları siyasî ve sosyal hayatla içli dışlıdır. Neveser Abdi beyle siyasi kimliğinden dolayı evlenir. Münif siyasî görüş ve görevinden dolayı şehit olur. Kiralık Konak’ta böyle bir durum mevcut değildir. Seniha, Faik’le parasızlığından dolayı evlenmez. Celis ise siyasî görüşünden dolayı savaşa katılmaz. Sırf Seniha’dan boşalan kalbini tatmin için savaşa katılır.

Netice itibari ile Kiralık Konak’ta olay örgüsü kişisel münasebet ve çıkmazlarla, Dersaadet’te ise siyasî ve sosyal hadiselerden doğan şahsî münasebetlerle örülüdür.

III. Nesnel Harita

Her iki romanda nesnel harita 1915’e kadar aynıdır. Çünkü ikisi de Osmanlı tarihi içinde başkenti ve önemli bir şehrinde cereyan eden olay örgüsüne sahiptir. Ancak Dersaadette Sabah Ezanları’nda zaman seyri 1920’ye kadar uzar.

II. Abdulhamit’in tahttan indirilişi, II. Meşrutiyet, Trablusgarp savaşı, I. ve II. Balkan Savaşları ve nihayet I. Dünya Savaşı iki romanın da nesnel yönleridir. Dönem içinde bir çok siyasî ve ictimai değişiklikler olur. Ümit, yeis, savaş ve inkılâplar peş peşedir. Bir çok olay toplumun bir çok kesimine yansır. Siyasî çalkantılar ve ihtiras hareketleri devleti ve milleti peşinden sürükler.

V. Edebi ve Nesnel Haritanın Karşılaştırılması

Dersaadette Sabah Ezanları romanı tarihi bir vesika özelliği taşır. Bu yönüyle bu esere tarihi roman dememiz mümkündür. Tarihle, sosyal ve siyasî hadiselerle iç içelik kısım başlarındaki gazete haberlerine, beyanatlara, istihbarat kayıtlarına ve nutuk alıntılarına bakıldığında daha iyi anlaşılır. Hepsinden öte Abdi bey bir İttihatçıdır. Hem de İttihad ve Terakki’nin merkezi olan Selanik’te önde gelen bir cemiyet (parti) üyesidir. Neveser’in kardeşi Ahmet Ziya ise tam bir bolşevik olup devrin işçi hareketlerine katılır. Romanın ilgili başlıklarında nesnel bilgiler örneklerle mevcuttur. Bununla birlikte Münif de siyasî bir kimliğe sahiptir ve Birlik’te yazıları çıkar. Şehit edilişi de siyasî kimliğinden ve buna bağlı olarak görevinden ötürüdür.

Kiralık Konak’ta böyle bir durum söz konusu değildir. Eserin siyasî çalkantıların yaşandığı dönemde cereyan eden bir olay örgüsü olmasına rağmen olaylarla hiçbir ilintisi yoktur. Sadece Hakkı Celis askeri talimlere, sözle belirttiği kadarıyla katılımı ve I. Dünya Savaşı’na Çanakkale cephesinde vuruşması söz

konusudur. Bu da silik ve sathice olur. Tasvire dayalı değildir. Şehadeti bir subay tarafından Seniha'ya nakledilir. Ancak benzer hadise Dersaadette Sabah Ezanları'nda da olur ve bu Kiralık Konak'takine benzemez. Münif'in şehit edilişi gazeteden ayrıntısı ile verilir. Bu yönüyle kiralık Konak nesnellikten uzak bir iklimde yaşanmış bir olaylar dizisidir. Belki de bunda kahramanların duyarsızlıklarının rolü vardır. Basit süluet tarzında nesnellikle ilgili ibareler ise kahramanların dünyasını hiç etkilemez. Kiralık Konak'ın belki somut tek nesnellikle ilgisi Servet Beyin harp zenginleriyle ortaklığı ve evlerine onlarla birlikte Alman subaylarını kabul edişleridir. Çünkü benzer hadiseler zamanın İstanbul'unda yaşanmıştır.

IV. Mesajlar

Gerek Dersaadette sabah Ezanları gerekse Kiralık Konak ortak ve ayrılan noktalarda mesajlara sahiptirler. Ancak benzer mesajların fazlalığından bahsetmemiz mümkündür. Her iki roman da üç kuşakla karşılaşırız: Tanzimat, Meşrutiyet ve Savaş yılları kuşakları. Tanzimat nesli her iki romanda mütevekkil oluşlarıyla hadiseleri takipleri açısından benzerdirler. Olayların seyrini onlardan ziyade Meşrutiyet nesli ile savaş yıllarının insanları sürükler. Aralarında hayata bakış açısıyla hadiseleri değerlendiriş yönünden başkalık ve çatışma vardır. Naim Efendi, Halıcızade İsmail bey birer Tanzimat nesli olarak içe kapalı insanlardır. Eskiye devam kararındadırlar. Torun ve çocuklarıyla anlaşamazlar. Naim Efendi Seniha ve Cemil'i anlayamaz. Fakat yeni hayatın icabından diyerek de onlara karışmaz. İsmail bey de Abdi beyin işlerine müdahale etmez. Ancak her iki eski kuşak, olanları sükutla karşılasalar da benimsemezler. Aralarında gizli bir çatışma vardır.

Devrin insan ve kuşak psikolojisi iki romanın ortak yönüdür. Kiralık Konak'ta bu fertlerin sosyal çalkantılara gözleri kapalı, kulakları tıkalıdır. Yazar tarafından hayatları gözler önüne serilip eleştirilir. Dersaadette Sabah Ezanları'nda ise hadiselerle bilfiil müdahâle vardır. Hatta kahramanlar siyasidirler. Yazar bu olay örgüsü ve kahraman kadrosu ile bize dönemleri, nesilleri ve yaşadıklarını gösterir. Mesajı ise hadiselerin cereyan ettiği zamanı okuyucuya hissettirmektir. Atilla İlhan'da zamanı ve hadiseleri hissettiriş, Yakup Kadri'de devrin belli bir insan topluluğunu yeriş vardır. Kısacası romanlarda kuşaklar ve devirlerde çatışmalar iki roman için ortak, kahramanların bunlara duyarlılıkları ayrılan mesajlardır.